

Uchwała z dnia 16 września 1998 r.

III ZP 23/98

Przewodniczący SSN: Zbigniew Myszka (sprawozdawca), Sędziowie SN:
Maria Mańkowska, Andrzej Wróbel.

Sąd Najwyższy, przy udziale prokuratora Prokuratury Krajowej Witolda Bryndy po rozpoznaniu w dniu 16 września 1998 r. sprawy z wniosku Zofii W. przeciwko Zakładowi Ubezpieczeń Społecznych-Oddziałowi we Wrocławiu o wysokość emerytury, na skutek zagadnienia prawnego przekazanego postanowieniem Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 4 marca 1998 r. [...] do rozstrzygnięcia w trybie art. 390 § 1 KPC:

Czy przy ustaleniu wysokości emerytury uwzględnia się, przypadające po przyznaniu tego świadczenia, okresy niewykonywania pracy w granicach do 6 lat, spowodowane koniecznością opieki nad innym niż dziecko członkiem rodziny, zaliczonym do I grupy inwalidów, tj. okresy nieskładkowe wymienione w art. 4 ust. 1 pkt 8 ustawy z dnia 17 października 1991 r. o rewaloryzacji emerytur i rent, o zasadach ustalania emerytur i rent oraz o zmianie niektórych ustaw (Dz. U. Nr 104 poz. 450 z późn. zmianami), pomimo że zaprzestanie wykonywania zatrudnienia przez osobę zainteresowaną nie zostało spowodowane koniecznością sprawowania opieki nad członkiem rodziny ?

p o d j ą ł następująca uchwałę:

Przy ponownym ustaleniu wysokości emerytury uwzględnia się przypadające po przyznaniu tego świadczenia okresy niewykonywania pracy w granicach do 6 lat, spowodowane koniecznością opieki nad innym niż dziecko członkiem rodziny zaliczonym do I grupy inwalidów, tj. okresy nieskładkowe wymienione w art. 4 ust. 1 pkt 8 ustawy z dnia 17 października 1991 r. o rewaloryzacji emerytur i rent, o zasadach ustalania emerytur i rent oraz o zmianie niektórych ustaw (Dz. U. Nr 104, poz. 450 ze zm.).

Uzasadnienie

Rozpatrywane zagadnienie prawne wyłoniło się na tle następującego stanu faktycznego. Ubezpieczona Zofia W., urodzona 14 stycznia 1940 r., została zwolniona z pracy z dniem 30 września 1993 r. z przyczyn dotyczących zakładu pracy. Po rozpoznaniu wniosku emerytalnego z dnia 12 września 1993 r. ubezpieczona uzyskała od dnia 1 października 1993 r. prawo do wcześniejszej emerytury. Do obliczenia wysokości przyznanego świadczenia organ rentowy przyjął 35 lat okresów składkowych oraz 2 miesiące okresów nieskładkowych - okresów zasiłkowych.

W dniu 19 października 1995 r. ubezpieczona złożyła wniosek o uwzględnienie jej do wzrostu świadczenia - okresu nieskładkowego od dnia 7 grudnia 1994 r., będącego okresem niewykonywania pracy z powodu sprawowania opieki nad siostrą Franciszką, zaliczoną od dnia 25 sierpnia 1992 r. do I grupy inwalidów z ogólnego stanu zdrowia, przedkładając dokumenty potwierdzające inwalidztwo siostry oraz kserokopię wypisu z dowodu osobistego o zameldowaniu w miejscu zamieszkania siostry. Organ rentowy uwzględnił ten wniosek i zaliczył ubezpieczonej okres nieskładkowy od dnia 7 grudnia 1994 r. do dnia 17 października 1995 r. (data sporządzenia wniosku), tj. 10 miesięcy i 13 dni oraz zwiększył od dnia 1 lipca 1995 r. wysokość wypłacanej ubezpieczonej emerytury.

W dniu 24 października 1996 r. ubezpieczona wystąpiła z kolejnym wnioskiem o zaliczenie jej dalszego okresu sprawowania opieki nad siostrą. Tym razem organ rentowy - powołując się na stanowisko Departamentu Emerytur i Rent Zakładu Ubezpieczeń Społecznych w Warszawie z dnia 21 maja 1996 r. - wydał w dniu 9 grudnia 1996 r. decyzję negatywną, argumentując, że przypadający po przyznaniu emerytury lub renty okres niewykonywania pracy z powodu konieczności opieki nad członkiem rodziny - inwalidą I grupy - podlega uwzględnieniu jako okres nieskładkowy wyłącznie w przypadku, gdy konieczność takiej opieki była przyczyną zaprzestania wykonywania zatrudnienia.

Odwołanie ubezpieczonej uwzględnił Sąd pierwszej instancji, który wyrokiem z dnia 10 października 1997 r. zmienił zaskarżoną decyzję, ustalając, że ubezpieczona udowodniła okres nieskładkowy - okres opieki nad siostrą - inwalidką I grupy, nad którą sprawuje opiekę od 1982 r., w którym siostra, będąca osobą samotną, uległa wypadkowi.

Przedstawione Sądowi Najwyższemu do rozstrzygnięcia zagadnienie prawne Sąd Apelacyjny odniósł do potrzeby wyjaśnienia kwestii prawidłowej interpretacji art. 4 ust. 1 pkt 8 ustawy z dnia 17 października 1991 r. o rewaloryzacji emerytur i rent, o zasadach ustalania emerytur i rent oraz o zmianie niektórych ustaw (Dz. U. Nr 104, poz. 450 ze zm., powoływanej dalej jako ustawa rewaloryzacyjna lub ustawa). Z jednej strony treść tej normy - w kontekście całego przepisu art. 4 ustawy - przemawia za tym, aby „zastępowanie okresów składkowych okresami nieskładkowymi przy ustalaniu prawa i wysokości świadczeń miało na celu zrekompensowanie osobom zainteresowanym sytuacji, gdy z przyczyn wymienionych w tym artykule nie mogły wykonywać pracy”. Przy takim ujęciu sprawy należałoby podzielić stanowisko organu rentowego, że przy ustaleniu prawa i wysokości świadczeń uwzględnia się wyłącznie okresy nieskładkowe, które przypadają przed nabyciem uprawnień emerytalno-rentowych.

Z drugiej strony przepis art. 4 ust. 1 pkt 8 ustawy rewaloryzacyjnej nie posługuje się określeniem „okresy przerw w pracy”, jak to ma miejsce w art. 4 ust. 1 pkt 9 ustawy, lecz stanowi jedynie o okresach „niewykonywania pracy” z powodu konieczności sprawowania opieki nad innym niż dziecko członkiem rodziny - inwalidą I grupy, a jedyne ograniczenie przewidziane w art. 4 ust. 2 ustawy dotyczy ustawowo określonego maksymalnego wymiaru uwzględnianego okresu nieskładkowego. W ocenie Sądu Apelacyjnego taka regulacja bardziej uzasadnia stanowisko, że przy ustalaniu wysokości emerytury lub renty inwalidzkiej uwzględnia się każdy okres sprawowania opieki nad członkiem rodziny - inwalidą I grupy, choćby zaprzestanie zatrudnienia nie było spowodowane koniecznością takiej opieki, której sprawowanie przypada po przyznaniu świadczenia. Skoro emeryt lub rencista ma prawo do zwiększenia pobieranego świadczenia z ubezpieczenia społecznego z tytułu wykonywania zatrudnienia po przyznaniu świadczenia, to nie może być w gorszej sytuacji emeryt, który nie może podjąć zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej z powodu konieczności sprawowania opieki nad członkiem rodziny zaliczonym do I grupy inwalidów.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje.

Pozytywna odpowiedź na przedstawione zagadnienie prawne wynika już z samego gramatycznego brzmienia art. 4 ust. 1 pkt 8 ustawy rewaloryzacyjnej, który

nakazuje uwzględniać wymienione w nim okresy niewykonywania pracy, w granicach do 6 lat, spowodowane koniecznością opieki nad innym niż dziecko członkiem rodziny zaliczonym do I grupy inwalidów jako okresy nieskładkowe przy ustalaniu prawa i wysokości świadczeń bez jakichkolwiek dalszych warunków, za wyjątkiem łącznego ograniczenia rozmiaru okresów nieskładkowych, które nie mogą przekraczać jednej trzeciej uwzględnionych okresów składkowych (art. 4 ust. 2 tej ustawy). Regulacja ta wynikała z wielokrotnie podkreślanej jakościowej zmiany normatywnej w zakresie uwzględnienia okresów składkowych i nieskładkowych, która pozwalała uwzględniać jako okresy nieskładkowe również okresy niewykonywania pracy z powodu opieki, które nie były przerwami w pracy, ale były związane ze sprawowaniem opieki nad innym niż dziecko członkiem rodziny zaliczonym do I grupy inwalidów (art. 13 ust. 3 pkt 1 b ustawy z dnia 14 grudnia 1982 r. o zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin - Dz. U. Nr 40, poz. 267 ze zm., powoływanej dalej jako ustawa o z.e.p.). Po wejściu w życie ustawy rewaloryzacyjnej nie jest zatem niezbędne wykazanie związku przyczynowego pomiędzy zaprzestaniem pracy a sprawowaniem takiej opieki, skoro okresami nieskładkowymi są już okresy niewykonywania pracy, w granicach do 6 lat, spowodowane sprawowaniem opieki nad innym niż dziecko członkiem rodziny zaliczonym do I grupy inwalidów, które niekoniecznie stanowiły okresy przerwania pracy dla sprawowania takiej opieki. Uznając takie okresy niewykonywania pracy za okresy nieskładkowe ustawodawca wyszedł z założenia, że zakres niezbędnej opieki ze względu na niemożność samodzielnej egzystencji inwalidy I grupy wymaga tak znacznego rozmiaru i nakładu czynności opiekuńczych, że nie jest możliwe ich pogodzenie z równoczesnym wykonywaniem pracy. W konsekwencji zawarte w zakwestionowanej decyzji odmienne stanowisko organu rentowego o możliwości uwzględniania tylko takich okresów opieki, które wymagały faktycznego zaprzestania zatrudnienia (okresów przerw w pracy) jest oczywiście bezzasadne na gruncie art. 4 ust. 2 pkt 8 ustawy rewaloryzacyjnej.

W dalszej kolejności należało podkreślić, że analizowany przepis nie ogranicza dopuszczalności zaliczania takiego okresu nieskładkowego wyłącznie przy pierwszorazowym ustaleniu uprawnień emerytalno-rentowych, skoro ubezpieczony może zgłaszać wnioski o zaliczenie do stażu emerytalno-rentowego okresów składkowych i nieskładkowych, jeżeli poprzednio okresy takie nie był uwzględnione, bądź były uwzględnione w mniejszym rozmiarze. Taka konstatacja wynika z wyraźnych dyspozycji określonych w art. 33 ust. 2 oraz art. 33¹ ust. 1 ustawy rewaloryzacyjnej,

które dopuszczają każdorazowo ponowne ustalenie wysokości emerytury lub renty, w razie złożenia wniosku o doliczenie nie uwzględnionych dotychczas w wymiarze świadczenia okresów składkowych lub nieskładkowych, nie wiążąc tego z wymaganiami wykonywania zatrudnienia po przyznaniu tych świadczeń. Takie bowiem ograniczenie wynikające w poprzednim stanie prawnym z art. 79 ustawy o z.e.p. jest sprzeczne z treścią art. 33 ust. 2 i 33¹ ust. 1 ustawy rewaloryzacyjnej, a przez to pozbawione waloru prawnego, stosownie do art. 45 ust. 1 tej ustawy.

Równocześnie w judykaturze Sądu Najwyższego, wyjaśniającej art. 33 ust. 2 ustawy rewaloryzacyjnej, przekonująco wskazano, że nowe uregulowania prawne wprowadzające - w miejsce dotychczasowego podziału okresów wpływających na powstanie prawa i wysokość świadczeń emerytalno-rentowych na okresy: zatrudnienia, równorzędne z zatrudnieniem i zaliczalne do okresów zatrudnienia - podział na okresy: składkowe i nieskładkowe, stosuje się zarówno do okresów pochodzących sprzed daty złożenia wniosku o świadczenie, jak i przypadających po tej dacie (por. uchwały Sądu Najwyższego: z dnia 25 maja 1994 r., II UZP 12/94 i z dnia 8 lipca 1994 r., II UZP 6/94, OSNAPiUS 1994 nr 8 poz. 132 i 133). Przy ponownym ustaleniu wysokości emerytury lub renty należy zatem uwzględniać wnioski o doliczenie wszystkich nie uwzględnionych dotychczas okresów nieskładkowych, tj. zarówno tych, które przed wejściem w życie ustawy rewaloryzacyjnej nie podlegały zaliczeniu do wzrostu świadczenia i które dopiero po przyznaniu świadczenia zostały normatywnie określone w art. 4 ust. 2 jako okresy nieskładkowe, jak i tych okresów nieskładkowych, które zaistniały (wystąpiły) po przyznaniu świadczenia. Dlatego przy rozpatrywaniu wniosku o doliczenie kolejnych okresów ubezpieczenia do wymiaru świadczeń emerytalno-rentowych zachodziła konieczność uwzględnienia również okresów składkowych jak i nieskładkowych przypadających po przyznaniu świadczenia, co zostało w sposób jednoznaczny potwierdzone w wyroku Sądu Najwyższego z dnia 15 lutego 1995 r. (II URN 4/95, OSNAPiUS 1995 nr 15 poz. 194). W aktualnym stanie prawnym obowiązek taki znalazł normatywny wyraz w treści art. 33¹ ust. 1 ustawy rewaloryzacyjnej, który nakazuje doliczać wszelkie okresy składkowe lub nieskładkowe dotychczas nie uwzględnione w wymiarze świadczenia, jeżeli emeryt lub rencista zgłosi wniosek o ponowne ustalenie wysokości świadczenia, tj. w szczególności te okresy, które miały miejsce po przyznaniu świadczenia i wpływają na jego wzrost.

Podejmując uchwałę w sprawie, w której Sąd Apelacyjny w istocie rzeczy nie miał zasadniczych wątpliwości co do twierdzącej odpowiedzi na przedstawione zagadnienie prawne, Sąd Najwyższy kierował się nadto potrzebą zasygnalizowania istotnych elementów składowych pojęcia nieskładkowego okresu niewykonywania pracy, spowodowanego koniecznością opieki nad innym niż dziecko członkiem rodziny zaliczonym do I grupy inwalidów. W ocenie Sądu Najwyższego w tym składzie orzekającym, analizowany okres nieskładkowy powinien odpowiadać rygorom prawa ubezpieczeń społecznych, przeciwdziałającym wykładni rozszerzającej analizowanego przepisu, bądź nadużywaniu przewidzianego w nim uprawnienia wobec bezwzględnie obowiązującego charakteru norm prawnych systemu ubezpieczeń społecznych. Nie może być kwestyjne, że uwzględnienie wymienionego w art. 4 ust. 2 pkt 8 ustawy rewaloryzacyjnej okresu nieskładkowego umożliwia jedynie niewykonywanie pracy spowodowane sprawowaniem opieki nad członkiem rodziny - inwalidą I grupy. Dlatego nie jest takim okresem nieskładkowym niewykonywanie pracy spowodowane koniecznością opieki nad inwalidą I grupy, nie będącym członkiem rodziny ubezpieczonego.

Dopuszczalność doliczenia analizowanego okresu nieskładkowego wymaga odniesienia się do określenia członków rodziny w pojęciu prawa ubezpieczeń społecznych, wyraża się przede wszystkim osoby uprawnione do nabycia świadczeń z ubezpieczenia społecznego, tj. prawa do renty rodzinnej (art. 38 ustawy o z.e.p.) lub do zasiłku opiekuńczego (art. 35 ustawy z dnia 17 grudnia 1974 r. o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa - jednolity tekst: Dz. U z 1983 r. Nr 30, poz. 143 ze zm.), które pozostają we wspólnym gospodarstwie domowym z ubezpieczonym. Ustalenie stosunku rzeczywistej wspólnoty domowej między ubezpieczonym sprawującym opiekę a podopiecznym członkiem rodziny, będącym inwalidą I grupy, jest z reguły konieczne dla wyeliminowania ewentualnych nadużyć w zakresie korzystania z uprawnień przewidzianych w prawie ubezpieczeń społecznych. Równocześnie jednak pojęcie wspólnoty domowej nie może być pojmowane nazbyt rygorystycznie, jako konieczność wspólnego zamieszkiwania i prowadzenia wspólnego gospodarstwa domowego, jeżeli okoliczności faktyczne konkretnej sprawy potwierdzają rzeczywiste sprawowanie opieki nad członkiem rodziny - inwalidą I grupy. Taka sytuacja miała miejsce w rozpoznawanej sprawie i znalazła wyraz w trafnym uznaniu uprawnień ubezpieczonej, która sprawuje opiekę nad mieszkającą w pobliżu siostrą inwalidą I grupy - osobą samotną,

nad którą ze względu na rodzaj ciężkiego schorzenia roztoczyła stałe czynności opiekuńcze, a w ostatnim okresie uzyskała wspólne zameldowanie w lokalu siostry. Konieczność realnego sprawowania opieki przez ubezpieczonego nad członkiem rodziny - inwalidą I grupy wymaga nadto ustalenia, że - poza ubezpieczonym ubiegającym się o uwzględnienie tego okresu - nie ma innych domowników, mogących i zobowiązanych zapewnić opiekę niesprawnemu członkowi rodziny - inwalidzie I grupy. Nadto - okres sprawowania opieki nad innym niż dziecko członkiem rodziny zaliczonym do I grupy inwalidów może być uwzględniony jako okres nieskładkowy w zasadzie tylko jednej osobie uprawnionej, a w razie szczególnych przypadków sprawowania dalszej opieki przez innego (kolejnego) członka rodziny - w łącznym rozmiarze opieki nie przekraczającym 6 lat. Innymi słowy, nie jest uzasadniony swoisty „zbieg” uprawnień do uwzględnienia analizowanego okresu nieskładkowego więcej niż jednej osobie z tytułu sprawowania opieki w tym samym okresie nad tym samym członkiem rodziny zaliczonym do I grupy inwalidów, bądź w większym wymiarze niż 6 lat opieki łącznie.

Ustalenie zasygnalizowanych uwarunkowań jest niezbędne dla prawidłowego stosowania wynikających z art. 4 ust. 2 pkt 8 ustawy rewaloryzacyjnej.

=====